

Franc Jakopin
SAZU, Ljubljana

UDK 929 Miklošič F.: 808.1

MIKLOŠIČEV POMEN V ZGODOVINI SLAVISTIKE

Ob stoletnici njegove smrti

Ime Frana Miklošiča (20. 11. 1813 – 7. 3. 1891) je nedvomno zapisano globoko v zavesti današnjih slavistov; o njem so gotovo slišali tudi tisti, ki se ukvarjajo samo s posameznimi slovanskimi jeziki ali z jezikoslovjem zunaj slovanske skupine, zlasti na Balkanu. Po sto letih se torej velja vprašati, zakaj rezultati njegovega jezikoslovnega dela niso zbledeli ali bili celo potisnjeni v »mrtvo« zgodovino, temveč v osnovnih delih uspešno kljubujejo času, ohranjajo svojo duhovno energijo, spoznavno aktualnost in spodbudnost. Vsa količina in veličina Miklošičevega prispevka v zakladnico humanističnega znanja 19. stoletja se nam razkrije že s tem, ko smo ugotovili stanje ob njegovem znanstvenem nastopu in ob njegovem odhodu. Zato se po pravici desetletja Miklošičevega delovanja na Dunaju imenujejo njegovo obdobje v slavistiki in balkanistiki; zavedati se moramo tudi dejstva, da je samo on ujel korak z evropsko germanistiko (J. Grimm) in romanistiko (F. Diez), obenem pa je bil tudi najbolj stanovitno jedro slovenske jezikovne individualnosti, katere obstojnost je bila prav v drugi polovici 19. stoletja na veliki preizkušnji.

V prvi polovici preteklega stoletja so pripravljali pot slavističnim študijam zlasti štirje možje: Čeh Dobrovský, Slovenec Kopitar, Rus Vostokov in Slovak Šafárik. Prvi si je s češko slovnico, ki je postala zgled za obravnavo tudi drugih slovanskih jezikov, z odkrivanjem sorodnosti in kulturnozgodovinskih povezav med slovanskimi jeziki (Slavin), a še posebej s knjigo *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, 1822, pridobil slavo »očeta slavistike«; njegov učenec Kopitar se je kmalu povzpел do enakopravnega razpravljavca »in slavisc«, postal je celo spodbujevalec in usmerjevalec svojega precej starejšega učitelja, vendar ostaja v slavistiki znamenit zlasti kot izdajatelj glagolskega spomenika *Glagolita Clozianus*, 1836. Iz drugačnega okolja izhajajoči Vostokov je bil med vsemi štirimi najboljši poznavalec cerkvenoslovanskih spomenikov ruske redakcije, izdal je njihove opise, Ostromirov evangelij iz let 1056/57 in prehitel Kopitarja (in Dobrovskega) z izdajo Brižinskih spomenikov, 1827. Zaradi vsega tega je razumljivo, da je prišlo med njim in Kopitarjem do nekakšnega tekmovalnega razmerja glede ugotavljanja starosti posameznih spomenikov, cirilice in glagolice, soodvisnosti med pisavama in med spomeniki, izgovora pismenk za nosnike itd. Najmlajši med njimi, Šafárik, je že leta 1826 izdal pregled slovanskih književnosti, še bolj pa se je uveljavil s svojimi starožitnostmi v tridesetih letih. S Kopitarjem se je zapletel v ostre spore o izvoru prvega slovanskega knjižnega jezika, veliko je pri stvari delovalo tudi vnetje iz kompleksa Kopitar – Hanka (Kraljedvorski rokopis!). Močna senca teh odnosov je po Kopitarjevi smrti padla seveda tudi na njegovega učenca Miklošiča.

Čeprav so v času (1849), ko je Miklošič postal na dunajski univerzi »litterarum slavicarum professor princeps«, že obstajale slavistične stolice v Rusiji, Prusiji in Franciji, se vendar s svojimi raziskovalnimi dosežki v naslednjih desetletjih niso mogle meriti z Miklošičem. V

Rusiji so se o vpeljavi slavistike na univerzo začeli pogovarjati sicer že konec dvajsetih let, ko naj bi v Peterburgu, Moskvi in Harkovu začeli predavati Hanka, Čelakovský in Šafárik, toda načrt ni bil uresničen. Po nekaj letih so se odločili za drugačno pot: poslali so v Avstrijo k zahodnim (Praga) in južnim Slovanom postopoma štiri mlajše absolvente (med njimi sta bila po študiju samo dva filologa), ki naj bi se v dveh do treh letih seznanili s temi deželami in jeziki ter po vrnitvi prevzeli stolice v Moskvi, Peterburgu, Harkovu in Kazanu. Pri nas je ostal v spominu Sreznjevski (klasifikacija slovenskih narečij, srečanje s Prešernom), ki je nekaj let predaval v Harkovu, pozneje pa je bil glavni slavist in rusist v Peterburgu. Omeniti moramo tudi kazanskega profesorja Grigoroviča, ki se mu je posrečilo, da je na gori Atos pridobil za Rusijo pomembna starocerkvenoslovanska glagolska kodeksa (Zografski in Marijanski). V Parizu so slovansko stolico ustanovili zaradi poljskega pesnika Mickiewicza, v Vroclavu (Breslau) pa je dobil stolico češki pesnik Čelakovský. V takšni slavistični »pokrajini« je bil samo Miklošič sposoben zajeti vse slovanske jezike in z neugnano delavnostjo ustvariti slavistiki temeljna jezikoslovna dela. Pri njem se je izsolala tudi večina filologov, ki so prevzemali novoustanovljene slavistične stolice v slovanskem in neslovanskem svetu.

Razloge za Miklošičevo preobrazbo iz doktorja filozofije in prava v jezikoslovca in filologa je treba iskati v več okoliščinah. Nedvomno je o jeziku začel razmišljati že v gimnaziji, kjer se je odlikoval v znanju klasičnih (in drugih) jezikov, medtem ko je bilo graško študijsko obdobje (1830–38) zanj prava jezikovna šola, saj se je tu srečeval z A. Murkom, ki je takrat sestavljal slovensko slovnico in slovar, z Vrazom in njegovimi ilirskimi idejami ter na drugi strani z uglednimi poljskimi emigranti, pri katerih se je naučil poljščine in se poglabljal v njihova širša kulturnozgodovinska vprašanja. Ko so Miklošiču zavrnilo prošnjo za profesuro iz filozofije v Innsbrucku, se je s svojo odločitvijo, da bo dokončal pravne študije na Dunaju, zapisal tudi slavistiki; Kopitar je v njem namreč kmalu spoznal svojega naslednika v slovanski filologiji, v bibliotekarstvu v Dvorni knjižnici in v cenzorstvu, prepričan pa je bil tudi, da bo prej ali slej ustanovljena slavistična stolica na dunajski univerzi. Tako se je Miklošič začel kmalu odmikati pravnikiškemu poklicu, saj ga je Kopitarjev »študijski program« v celoti zaposlil. Če naj bi Miklošič uspešno nadaljeval Kopitarjevo delo, se je moral seznaniti še z nekaj jeziki, zlasti neslovanskimi na Balkanu, a tudi s staro indijščino in litavščino, ki naj mu omogočita aktivni poseg v območje Boppove indoevropske primerjalne slovnice, za kar sam Kopitar ni mogel zbrati več moči in poguma. Miklošič naj bi uresničil še druge učiteljeve načrte, kot so npr. izdaja (staro)cerkvenoslovanskih kodeksov, izdelava slovarja in sestava slovnice tega jezika. Kopitar je v rokopisu lahko prebral samo prvo Miklošičevo razpravo (oceno) o Boppovi slovnici – *Sanskrit und Slavisch* (1844), ki ga je prepričala o tem, da je svoje mentorstvo namenil pravemu človeku.

Glavnina Miklošičevih del je bila sicer namenjena obravnavi slovanskega jezikovnega sveta, vendar je obsežen in v marsičem pionirski tudi njegov prispevek v raziskovanju jezikov, ki se stikajo s slovanskimi; tako se njegova spoznanja uvrščajo med temeljne v albanškem, romunskem in madžarskem jezikoslovju, zlasti ko gre za razlago slovanskih prvin v teh jezikih. Romunščina in albanščina sta ga raziskovalno privlačili tudi zaradi številnih skupnih (balkanskih) posebnosti; pri ugotavljanju romunskih razlik je odkril istrsko romunsko narečje in objavil nekaj besedil. Lotil se je tudi aktualne teme o turcizmih v jezikih vzhodne in jugovzhodne Evrope, a obsežnega gradiva zlasti za vzhodnoslovanske jezike ni mogel izčrpno zajeti; kritiki (Korš) so tej pomanjkljivosti dodali še slabo ločevanje med turkotatarščino in osmanščino. Med neslovanskimi jeziki se je Miklošič veliko ukvarjal z romskimi narečji; zbral je njihova besedila iz različnih okolij, raziskal besedišče in sestavil slovnico. Razprave obsegajo skupaj nad 800 strani in so izhajale v desetletju 1872 do

1881 pod skupnim naslovom *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's*; z njimi se je uvrstil med utemeljitelje te eksotične filologije.

Ko danes občudujemo Miklošičevo delovno zmogljivost in izredno produktivnost nas ob vsem preseneča še dejstvo, da je pozorno zasledoval dogajanja v jezikoslovju tudi v poznih letih; kar mladostno razveseljen je leta 1879 v pismu sporočil učencu Vatroslavu Jagiću v Berlin, da študira De Saussurovo razpravo *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéennes*; sprašuje ga, ali jo pozna in pripominja: »V jezikoslovju vse vre... Poleg jezikoslovcev iz Leipziga, Göttingena in Berlina se je zdaj pojavil še Ženevčan De Saussure, ki je bistrejši in iznajdljivejši (spitzfindiger) od njih; sem res radoveden, ali mu bodo pustili prve brazde. Seveda ne gre pozabiti, da je Miklošičevo delo tako ali drugače živelo naprej tudi v številnih njegovih učencih.

Ob bogati Miklošičevi dediščini v neslovanskem jezikoslovju so za nas vendarle najpomembnejši njegovi dosežki v slavistiki: v primerjalni slovnici, v (staro)cerkvenoslovansčini, v slovanskem imenoslovju in etimologiji; tudi na področju pravne in krščanske terminologije je zaoral prve brazde. Seveda ne gre pozabiti, da je Miklošičevo delo tako ali drugače živelo naprej tudi v številnih njegovih učencih.

Pri presojanju Miklošičevega dela najbrž še danes ne bo odveč kratko pojasnilo o rabi izrazov *lingua palaeoslovenica* in *Altslovenisch*; v prevodu *staroslovenščina*, *staroslovenski* sta se izraza v drugem delu v celoti izenačila s poimenovanjem našega, *slovenskega*, jezika. Sredi 19. stoletja je to ime pokrivalo obdobje najstarejših slovanskih glagolskih in cirilskih besedil, zajemalo je torej vse, kar je bilo takrat znanega *starocerkvenoslovanskega*, in večji del tistih spomenikov, ki jih danes imenujemo *cerkvenoslovanske*, saj je bila stroga meja med tema dvema tipoma spomenikov začrtana šele konec stoletja. Po znani Kopitarjevi (in Miklošičevi) panonski teoriji pa naj bi bil najstarejši slovanski knjižni jezik nastal v Panoniji, kjer so takrat še živeli naši predniki, in ne na makedonskobolgarskem jugu. V slavistiki se še vedno razhajajo mnenja o sami podstavi *slov-*, nedoločena pa je tudi prvotna zeljepisna razsežnost jezika, ki se je imenoval *slověnskŭ*. Vsekakor je glavna težava v tem, da sta se v slovanski jezikovni zavesti v splošnem zlila današnji (ožji) *slovenski* in nekdanji širši (*slověnskŭ*) *slovanski* pomen. Da so zadrege tudi v drugih slovanskih jezikih, se lahko prepričamo iz praške jezikoslovne terminologije (1977). Zanimivo je, da imajo Čehi in Slovaki na črti *slovenski* – *slovanski* kar štiri pomensko osamosvojene izraze: č. *slovinský* (*slovinština*) = slovenski (slovenščina), *slovenský* (*slovenština*) = slovaški (slovaščina), *staroslověnský* (*staroslověňština*) = stcksl., *slovanský* = slovanski; slaš. (v istem zaporedju): *slovinský* (*slovinčina*), *slovenský* (*slovenčina*), *starosloviensky* (*starosloviénčina*), *slovanský*.

Najobsežnejše Miklošičevo delo, ki ga je zasnoval takoj na začetku svoje blesteče univerzitetne kariere, je slovnična tetralogija *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*; njen prvi del, *glasoslovje*, je izšel že leta 1852, drugi (po Mikl. 3.), *oblikoslovje*, leta 1856, tretji (po Mikl. 4.), *skladnja*, je izhajal v zvezkih med leti 1868 in 1874 ter zadnji (po Mikl. 3.), *besedotvorje*, leta 1875. V predelani in dopolnjeni izdaji je izšlo oblikoslovje 1876 in glasoslovje 1879, medtem ko je bila skladnja ponatisnjena v letu njegove sedemdesetletnice (1883). Vse štiri knjige Miklošičeve primerjalne slovnice niso ohranile enake življenjske moči; kot najobstojejša sta se izkazala besedotvorje (debloslovje) in skladnja, saj ju Vondrákova primerjalna slovanska slovnica iz začetka tega stoletja ni presegla, tako da je Miklošičevo besedotvorje ostalo do danes aktualno. O tem pričajo številne monografije in razprave o tvorbi besed v posameznih slovanskih jezikih.

Čeprav je res, da je v Miklošičevi slovnici primerjanje slovanskih jezikovnih dejstev še bolj ali manj na stopnji sopostavljanja, je vendar razkrila, vsaj v grobem, bistvena sorodstvena razmerja na osnovnih jezikovnih ravlinah. Srečamo tudi očitke, da nekateri slovanski jeziki v slovnici niso bili upoštevani, da količina informacij o drugih ni usklajena z njihovo pomembnostjo, da je premalo razvidna zgodovinskost ipd. Za ene je bila preveč zastopana ukrajinsčina, premalo hrvaščina, manjkala je slovaščina; a če ne gledamo samo krepkega tiska, lahko ugotovimo, da je gradivo nekaterih jezikov bolj skrito in da se npr. beloruščina pojavi pogostejše po izidu Nosovičevega slovarja (1870). Ker izhaja dosledno iz (staro)cerkvenoslovanščine (Altslovenisch) je seveda na drugem mestu slovenščina (Neuslovenisch), za njo pa ni srbščina (hrvaščina), temveč bolgarščina, kar očitno meri na Miklošičevo razumevanje prvotne razvrstitve slovanskih jezikov na jugu. Zavedati se moramo, da z današnjim očesom ni mogoče ocenjevati jezikovnih stanj, ki jih je opazoval Miklošič; velik kakovostni skok je opaziti že v tem, da govori o slovanskih jezikih, medtem ko so drugi v njih videli samo narečja in sanjali o skupnem slovanskem knjižnem jeziku (po zgledu nemščine ali italijanščine).

V prvem desetletju svoje dejavnosti je Miklošič na področju (staro)cerkvenoslovanščine opravil veliko nalog, ki jih je načrtoval še Kopitar; tako je izdal več starih cirilskih spomenikov, med njimi Supraselski zbornik po Kopitarjevem prepisu in še danes uporabljano zbirko listin *Monumenta spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*. Od svojega učitelja se je nekako simbolično poslovil s precej na hitrico pripravljeno izdajo *Kopitar's kleinere Schriften* (1857). Kot je bilo že omenjeno, so se Miklošičeva dela opirala predvsem na nekanonska cksl. besedila – večina t. i. starocerkvenoslovanskih takrat še ni bila izdana – teko tudi njegova najpomembnejša knjiga s tega področja, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, emendatum, auctum* iz let 1862–65, ki stoji visoko med podobnim cksl. slovarjem Vostokova in nekaj desetletij pozneje objavljenimi *Materialy dlja slovarja drevnerusskogo jazyka* Sreznjevskega.

Ko je skoraj celo stoletje po izidu Miklošičevega Lexicona leta 1958 v Pragi (in Brnu) v redakciji Josefa Kurza in sodelavcev, med katerimi je bil tudi František V. Mareš, začel izhajati *Slovník jazyka staroslověnského*, so v predgovoru zapisali: »Jediným velkým slovníkem cirkvenšlovanským (nejen staroslověnským) zůstává dosud Miklošičův Lexicon...«. Ta trditev je tem pomembnejša, če upoštevamo, da je Miklošiča v ožji slovanski filologiji začel potiskati v zgodovino njegov učenec in naslednik Vatroslav Jagić, v starocerkvenoslovanski slovnici pa Schleicherjev učenec Leskien in Vondrák – a nič čudnega, oba sta že imela na voljo vse steksl. spomenike.

Tudi predstavnik francoske slavistike Antoine Meillet je še leta 1934 zapisal v svoji znani knjigi *Le slave commun*: »On ne possède jusqu'ici qu'un dictionnaire du vieux slave et du slavons, F. Miklošič, Lexicon...«.

Miklošičev Lexicon pa je spodbujal tudi dejavnosti v širšem slovanskem slovaropisju. Njegov učenec in prijatelj Daničić je kmalu po ustanovitvi zagrebške Academiae scientiarum et artium slavorum meridionalium začel pripravljati in izdajati doslej največji slovanski slovar, *Riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Med uredniki sta bila tudi Matija Valjavec in Tomo Maretić, oba Miklošičeva učenca. Prvi večji ukrajinsko-nemški slovar, ki ga je sestavil (večji del) njegov učenec Želehovski, je Miklošič celo gmotno podprl.

In kaj je Miklošičev Lexicon pomenil za slovenski knjižni jezik in za slovensko slovaropisje? Po panonski teoriji ga je jezikoslovno slabše podkovana slovenska inteligenca uporabljala kot legalni vir za »obogatitev« slovenskega knjižnega jezika (po načelu: iz staroslovenščine v novoslovenščino); to je imelo za posledico precej podivjano slaviziranje, ki je

moralo sprožiti odpor in vrnitev na slovenska jezikovna tla (Škrabec). V slovaropisju je imel bolj razveseljivo vlogo; ob njem se je izšolal Maks Pleteršnik, avtor znamenitega in še danes v slavistiki izredno cenjenega slovensko-nemškega slovarja. V tem slovarju je zajeta tudi (sicer izgubljena) Miklošičeva zbirka slovenskega besedja. Domnevamo lahko, da je Pleteršnik v dramatični zgodovini nastajanja »Wolfovega slovarja« pogum za svojo odločitev, pa tudi poznejšo vztrajnost in doslednost črpal iz izkušenj, pridobljenih ob Lexiconu; gotovo pa je bil tudi ponosen na Miklošičevo zahvalo v predgovoru: »... gratias igitur agimus discipulis Pleteršnik et Iskrzycki, qui nobiscum ad plagulas corrigendas operam impenderunt...«.

Miklošičeva dediščina v slovenski slovnici in slovaropisju pa živi dalje tudi v delih drugih njegovih slovenskih učencev: v šolski slovnici in slovarjih Antona Janežiča, v Šumanovi slovnici, v delih Gregorja Kreka, ustanovitelja graške slavistike, v etimoloških in dialektoloških študijah Karla Štreklja, v delu Matije Murka in Karla Glaserja.

Da Miklošič tudi za praktična vprašanja slovenskega knjižnega jezika ni bil neobčutljiv, dokazujejo njegove čitanke za višje razrede gimnazije, a tudi njegovo stališče, da naj bo pouk za slovenske otroke enojezičen, slovenski.

Pomembno območje Miklošičevih raziskav je slovansko imenoslovje, ki je bilo dotlej na povsem ljubiteljski ravni. S štirimi razpravami je postavil tudi to vedo na trdne znanstvene temelje in zbudil val zanimanja za imensko besedje tudi v drugih središčih. Že prva imenoslovna študija (o tvorbi slovanskih osebnih imen) je postala kašipot za marsikatero imenoslovno obravnavo, naj omenim samo Maretičevo monografijo o ljudskih imenih in priimkih pri Hrvatih in Srbih in prispevek slovenskega zgodovinarja Franca Kosa (tudi Miklošičevega učenca) o imenih pri Slovencih.

Še tehtnejša in odmevnejša je bila Miklošičeva knjiga o slovanskih krajevnih imenih iz občnih imen, ki je izšla leta 1872. Za vodilo si je vzel besede Wilhelma von Humboldta »V krajevnih imenih, teh najstarejših in najbolj trajnih spomenikih, se zdi, kot da bi že zdavnaj minulo ljudstvo samo opisovalo svojo usodo; vprašanje je le, ali nam je njegov glas še razumljiv.« O knjigi je še leta 1954 znameniti imenoslovec Ernst Dickenmann zapisal, da je tudi danes še temelj slovanskega imenoslovja nasploh in izhodišče za sleherno širše zastavljeno delo v kateremkoli posameznem jeziku na slovanskih tleh. Posebej je treba omeniti, da je Miklošič vpeljal tudi načela in metode za raziskovanje imen na ozemljih, kjer se jeziki stikajo in prekrivajo, zlasti v slovansko-nemških jezikovnih območjih, a tudi v zvezi z madžarščino, italijanščino, furlanščino in turščino. In prav te jezikoslovne veje so spričo novega gradiva in izpopolnjenih, bolj izbrušenih metod doživele velik razmah v prvi polovici našega stoletja.

Problematika slovanskega besednega zaklada je bila v delih Frana Miklošiča vselej v ospredju. Zato ni čudno, da je njegov etimološki slovar slovanskih jezikov iz leta 1886 označen kot »najzrelejši sad njegove znanstvene dejavnosti, najbolj pregnantno njegovih del«. Poljak Aleksander Brückner, ki velja v slavistiki za trdoglavega in zagrizenega kritika, je učitelju posvetil svoj poljski etimološki slovar (1927): »Pamięci największego slawisty Franciszka Miklosicha« in v predgovoru zapisal: »Našteval nisem nobenih avtorjev iz stroke, razen imena, ki sem mu posvetil to knjigo in ki mu dolgujem več kot vsem drugim slavistom skupaj – Miklošiča.« In celo sicer s hvalo skopi ruski etimolog Trubačov, ki zdaj izdaja etimološki slovar slovanskih jezikov, Miklošiču priznava, da pomeni njegov slovar »vrhunec prve etape« in da se je v njem kljub jedrnatim oblikam »izrazil avtorjev etimološki genij«.

V dokaz spoštljivega priznanja iskalcu jezikoslovne resnice je tudi naš etimolog France Bezljaj poklonil svoj slovar spominu Frana Miklošiča (in Ramovša).

Summary

UDC 929 Miklošič F.: 808.1

THE SIGNIFICANCE OF MIKLOŠIČ IN THE HISTORY OF SLAVIC STUDIES (Celebrating the Centenary of His Death)

The article briefly describes the situation in Slavic studies before the emergence of Miklošič and his transition from philosophy and law into the sphere of philology. As for Miklošič's works, the big complex of the non-Slavic linguistics (Balkanology), where Miklošič performed a pioneer role, is described first, while in the extensive Slavic opus the attention is focused on those Miklošič's works that have so far proved the most durable. This is particularly the case with the second and the fourth book of the comparative Slavic grammar (word-formation, syntax), lexicon palaeoslovenico-graeco-latinitum, terminological studies and etymological dictionary.
